

Books review

Βιβλιοκριτικές

Charalambos S. Ierodiakonou

The Psychology of Aristotle, the Philosopher.
A Psychoanalytic Therapist's Perspective,
Karnac, London, 2011

Professor Charalambos Ierodiakonou has been dealing with the work of Stagerite philosopher Aristotle for 12 years. He confesses that he has been enchanted with this task (Ierodiakonou, 2015). With justification! The thematic width of the work of Aristotle is so extensive, the information, the hypotheses and the theories are so rich, the language is so clear and complete that whoever has the desire, the time and the motivation to discover Aristotle, feels justified. This is how Ierodiakonou felt when he decided (originally out of a sense of duty given his professorship at the Aristotelian University and subsequently out of interest and admiration) to deal with the work of Aristotle.

An additional but important reason that motivated Ierodiakonou to get to know Aristotle was the relevance of Aristotle's work with psychology and psychoanalysis. In many of the books of Aristotle there is broad and detailed reference to these subjects. Ierodiakonou has managed to assemble all references related to these subjects in a single book. This is a major contribution because in this way the reader is provided with the opportunity to find assembled, composed, commented upon and analyzed all the information for the collection of which the reader would probably have needed to devote as many years as Ierodiakonou has devoted to study the work of Aristotle in depth.

This book, therefore, represents a precious source of information on the views of the philosopher regarding the human soul in all its expressions.

Two of the most impressive aspects of the book (and of Aristotle's teaching) are the balancing point between the biological approaches and the psy-

chological ones, and the use of paradigms from the animal kingdom, an indication of the broad scientific vista of Aristotle but also of his ability to observe. I am tempted to mention the observed phenomenon of differentiation of the role of the rooster when the hen disappears and the newborn chicken are in need of care and protection. This phenomenon impressed Aristotle, was selected for presentation by Ierodiakonou and (as you can see) has been chosen by the present reviewer to underline the choice of both these authors. The paradigm shows the importance of the environment in the shaping of behavior and eventually the personality (ethos) of living organisms; at the same time it underlines a biologically determined and environmentally catalyzed selection of priorities.

Naturally, the book of Ierodiakonou does not deal so much with the observations of Aristotle on animal behavior. There are other topics discussed in the book with greater emphasis, especially those that could be considered as precursors of modern psychoanalysis. The expertise of Ierodiakonou on these issues is a guarantee for the interpretative validity of the work of Aristotle on a topic of diachronic importance as that of the human psyche.

In conclusion, I consider this book on Aristotle very useful indeed, not only for mental health professionals but for the general public as well.

Thank you, Professor Ierodiakonou, for this important and useful book.

Reference

Ierodiakonou H. 6 Topics by Aristotle from a psychological perspective. *Synopsis* 2, 2015:70–71 (in Greek)

George Christodoulou

*Em. Professor of Psychiatry,
University of Athens*

Χαράλαμπος Σ. Ιεροδιακόνου

Η Ψυχολογία του Φιλοσόφου Αριστοτέλη.
Από τη Σκοπιά του Θεραπευτή Ψυχαναλυτή,
Καρνας, Λονδίνο, 2011

Εδώ και δώδεκα χρόνια ο Καθηγητής Χαράλαμπος Ιεροδιακόνου ασχολείται με το έργο του Σταγειρίτη φιλοσόφου Αριστοτέλη. Καθ' ομολογίαν του ιδίου (Ιεροδιακόνου 2015) η ενασχόληση αυτή τον έχει γοητεύσει. Δικαίως! Το θεματικό φάσμα του έργου του Αριστοτέλη είναι τόσο ευρύ, οι πληροφορίες, οι υποθέσεις και οι θεωρίες τόσο πλούσιες, η διατύπωση τόσο καθαρή και πλήρης – που όποιος έχει τη διάθεση, τον χρόνο και το κίνητρο να ασχοληθεί με τον Αριστοτέλη αισθάνεται δικαιωμένος. Έτσι αισθάνθηκε και ο Χαράλαμπος Ιεροδιακόνου όταν αποφάσισε (αρχικά, όπως αναφέρει, από συνειδητοποιημένη υποχρέωση ως Καθηγητής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου, και στη συνέχεια από ενδιαφέρον και θαυμασμό) να ασχοληθεί με το έργο του φιλοσόφου.

Ένας πρόσθετος αλλά σημαντικός λόγος που οδήγησε τον Ιεροδιακόνου στη γνωριμία με τον Αριστοτέλη, ήταν η σχέση του έργου του τελευταίου με την ψυχολογία και την ψυχανάλυση. Σε πολλά από τα βιβλία του Αριστοτέλη γίνεται ευρύς και λεπτομερειακός λόγος για τα αντικείμενα αυτά και είναι σημαντική η προσφορά του Ιεροδιακόνου στο ότι συγκέντρωσε στο βιβλίο του «The Psychology of Aristotle the Philosopher» όλες τις συναφείς προς την ψυχολογία πληροφορίες από όλες τις πηγές του Αριστοτέλικού έργου. Έτσι ο αναγνώστης έχει τη δυνατότητα να βρει συγκεντρωμένες, στοιχειοθετημένες, σχολιασμένες και αναλυμένες όλες τις πληροφορίες για τη συλλογή των οποίων θα χρειαζόταν ενδεχομένως να αφιερωθούν όσα χρόνια χρειάστηκε ο Ιεροδιακόνου για να μελετήσει σε βάθος το έργο του Αριστοτέλη.

Το βιβλίο, λοιπόν, αποτελεί μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τις απόψεις του φιλοσόφου για την ψυχή του ανθρώπου σε όλες τις εκφάνσεις. Εντύπωση προκαλεί η ισορροπία ανάμεσα στις βιολογικές προσεγγίσεις και τις ψυχολογικές θεω-

ρήσεις καθώς και η χρησιμοποίηση παραδειγμάτων από το ζωικό βασίλειο που δείχνει την ευρεία επιστημονικότητα του Αριστοτέλη αλλά και την παρατηρητικότητά του. Δεν αντιστέκομαι στον πειρασμό να αναφερθώ στο φαινόμενο της αλλαγής του ρόλου του κόκορα όταν χάνεται η κότα από το κοτέτσι και οι νεοσσοί χρειάζονται προστασία και φροντίδα. Αυτό το φαινόμενο εντυπωσίασε τον Αριστοτέλη, επιλέχθηκε για καταγραφή από τον Ιεροδιακόνου και (όπως βλέπετε) επιλέχθηκε και από εμένα ώστε να επισημάνω την επιλογή των δύο προηγούμενων. Το παράδειγμα δείχνει τη σημασία του περιβάλλοντος στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των έμβιων όντων, συγχρόνως όμως, τουλάχιστον κατά τη δική μου αντίληψη, και την βιολογικώς καθοριζόμενη και εξωγενώς ενισχυόμενη επιλογή προτεραιοτήτων.

Φυσικά, το βιβλίο του Ιεροδιακόνου δεν ασχολείται τόσο με τις παρατηρήσεις του Αριστοτέλη για τη συμπεριφορά των ζώων. Υπάρχουν άλλα θέματα που αναδεικνύει με μεγαλύτερη έμφαση και σε μεγαλύτερο βάθος, κυρίως αυτά που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως προπομποί της σύγχρονης ψυχανάλυσης. Η αυθεντία του Ιεροδιακόνου στα θέματα αυτά είναι η καλύτερη εγγύηση της ερμηνευτικής εγκυρότητας του έργου του Αριστοτέλη σε ένα θέμα διαχρονικής σημασίας όπως είναι η ανθρώπινη ψυχή.

Συμπερασματικά, θεωρώ το βιβλίο αυτό εξαιρετικά χρήσιμο, όχι μόνο για τους λειτουργούς ψυχικής υγείας αλλά και για το ευρύτερο κοινό.

Ευχαριστούμε Καθηγητά Ιεροδιακόνου γι' αυτό το σημαντικό και χρήσιμο βιβλίο.

Βιβλιογραφία

Ιεροδιακόνου Χ. 6 θέματα στον Αριστοτέλη από ψυχολογικής σκοπιάς. *Σύναψις*, 2, 2015:70-71

Γιώργος Χριστοδούλου
Ομ. Καθηγητής Ψυχιατρικής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών

S. Stylianidis et al

Social and Community Psychiatry. Towards a critical patient-oriented approach. Springer, 2015

The recent edition in English of this book is a proof of quality. The references in the principles and guidelines of the international organisms in parallel with good practices offers a solid framework for a critical approach of different branches of social psychiatry. Also, the historical approach of the different models of mental health services in Europe.

D. Ploumpidis

*Em. Professor of Psychiatry,
University of Athens*

Στ. Στυλιανίδης και συν

Σύγχρονα θέματα κοινωνικής και κοινοτικής ψυχιατρικής. Για μια κριτική ανθρωποκεντρική ψυχιατρική Εκδ. Τόπος, Αθήνα 2014

Κυκλοφόρησε το 2015 και η αγγλική έκδοση από τις εκδόσεις Springer. Η ανάπτυξη μονάδων κοινοτικής ψυχιατρικής αποτελεί κεντρικό διακύβευμα, καθώς επιτρέπουν την διαβίωση ασθενών με σοβαρά ψυχοπαθολογικά προβλήματα στη κοινότητα. Οι κατευθυντήριες αρχές και οδηγίες των διεθνών οργανισμών για τους τομείς της Κοινωνικής ψυχιατρικής αναπτύσσονται διεξοδικά στα αντίστοιχα κεφάλαια, μαζί με παραδείγματα άσκησης τους, από τις βιωμένες εμπειρίες των συγγραφέων. Αυτό είναι μια σημαντική συμβολή, καθώς έχουμε, γενικά, μια αποσπασματική γνώση για αρχές και οδηγίες που έχει συνυπογράψει η χώρα μας και η διαρκής μείωση των πόρων κινδυνεύει να κενώσει από την ουσία τους.

Ο Στ. Στυλιανίδης και πολλοί συγγραφείς με καθερωμένη συμβολή στο χώρο της κοινωνικής ψυχιατρικής υπογράφουν τα διάφορα κεφάλαια. Η M.Amering στο πρόλογο της τονίζει ότι τα κρίσιμα ζητήματα που αφορούν την κοινωνική ψυχιατρική είναι αλληλένδετα με αυτά που αφορούν και άλλους κοινωνικούς θεσμούς, όπως τα σχολεία, τις υπηρεσίες υγείας, την στέγαση, την εργασία και το πως οι ανθρώπινες κοινότητες και οι διεθνείς οργανισμοί τα αντιμετωπίζουν. Η κοινωνική ψυχιατρική τοποθετείται στο πλαίσιο της ιστορικής πορείας της ψυχιατρικής, της φροντίδας ή και των εγκλεισμών, που έχουμε γνωρίσει. Αναπτύσσονται οι φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές της βάσεις. Η πολυδιάσπαση της οικογένειας στις μέρες μας έχει ως συνέπειες την μικρή

ανοχή στις ματαιώσεις, την βία, αλλά και την κοινωνική απόσυρση. Προσεγγίζεται επίσης η ιντερνετική διαμεσολάβηση των ανθρώπινων σχέσεων.

Το κεφάλαιο για τις αρχές και τους στόχους της επιδημιολογίας υπογραμμίζει την σημασία αυτών των εργαλείων για την δημοσιοποίηση ερευνητικών και κλινικών δεδομένων. Το κεφάλαιο για την Παγκόσμια Ψυχική Υγεία αναφέρεται στους κύριους άξονες δράσης του ΠΟΥ, στις διεθνείς διακηρύξεις και οδηγίες, αλλά και σε πίνακες που συνοψίζουν τις διεθνείς μελέτες. Η αναφορά σε αυτές τις γενικές αρχές μπορεί να αποτελέσει εργαλείο υπεράσπισης της ψυχικής υγείας από την αποψίλωση της από πόρους.

Τα δύο κεφάλαια για την ψυχιατρική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη και την Ελλάδα τοποθετούν την πορεία των μεταρρυθμίσεων στο πλαίσιο που ορίζουν τα θεμελιώδη κείμενα και οι διακηρύξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πλαίσιο που ίσως δεν είχαμε επαρκώς αντιληφθεί στην Ελλάδα σε ποιο βαθμό καθορίζει το πρακτέο. Το ιστορικό πλαίσιο της μεταρρύθμισης αναφέρεται στα κύρια παραδείγματα της Γαλλίας, Αγγλίας, Ιταλίας, Γερμανίας, Ισπανίας και Πορτογαλίας. Σε ότι αφορά την Ελλάδα επιχειρείται μια ευρεία σύνθεση ιστορικών, νομικών και κοινωνιολογικών κειμένων. Μια εκτεταμένη συζήτηση που καταλήγει σε πρόταση 12 σημείων για ένα σύγχρονο σύστημα παροχής ψυχιατρικών υπηρεσιών.

Το κεφάλαιο για την Ψυχαναλυτική πρακτική αναφέρεται σε συγκεκριμένες θεραπευτικές προσεγγίσεις, αλλά και στη κεντρική συνεισφορά της στην δυναμική των θεραπευτικών ομάδων. Αναφορές στην Προαγωγή της Ψυχικής Υγείας, τόσο με αυτόνομες δράσεις πρόληψης και κοινωνικής ένταξης, όσο και με την ένταξη τέτοιων δράσεων στον κορμό της θεραπευτικής φροντίδας. Η αξιολόγηση δεν υπάρχει μόνο από μια εξωτερική εργαλειακή σκοπιά, αλλά δίνει επίσης την δυνατότητα της ενσωμάτωσης της μελέτης των αναγκών του πληθυσμού αναφοράς και του προσωπικού. Η ενδυνάμωση και τα δικαιώματα των χρηστών αναπτύσσονται ολοκληρωμένα και με σχετικά παραδείγματα. Δίκην Επιλόγου, αναφέρεται στην οικονομική κρίση, το σύγχρονο πλαίσιο, προτείνοντας δράσεις σε διάφορους τομείς. Η επιτυχία του βιβλίου έγκειται στη σύνθεση των κοινωνικών και θεραπευτικών δεδομένων, ακριβώς, στη συγκυρία του σήμερα.

Δ. Πλουμπίδης

*Ομ. Καθηγητής Ψυχιατρικής,
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

G. Stefanatos

Psychoanalysis and Adolescence -
Clinical and Theoretical Aspects,
Hestia, Athens 2013

The psychiatrist and psychoanalyst Gerasimos Stefanatos is an expert in the psychoanalytic study of puberty with a special interest on disorders occurring in adolescence. He has directed the Gennimatas Hospital's Adolescent Unit. His book "Psychoanalysis and Adolescence" is mainly addressed to the greek psychiatric and psychoanalytic community and is a systematic collection of key texts on adolescence. Freud, Winnikot, Anna Freud, Kestenberg, Blos, Laufer and Olganier are some of the authors whose texts are included in this elegant book

Grigoris Vaslamatzis
Professor of Psychiatry,
University of Athens

Γ. Στεφανάτος

Ψυχανάλυση και Εφηβεία-
Κλινικά και Θεωρητικά Ορόσημα,
Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2013

Η ψυχανάλυση έχει συμβάλλει αποφασιστικά στην κατανόηση των ψυχολογικών μεταβολών που συμβαίνουν στην εφηβεία. Μάλλον πρέπει να την θεωρήσουμε ως την κύρια κλινικο-θεωρητική πηγή ιδεών που έχει διευρύνει τις γνώσεις μας για την ψυχολογία του εφήβου και έχει βοηθήσει να κατανοήσουμε τις κρίσεις της εφηβείας και την ιδιαίτερη ψυχοπαθολογία της. Από την άλλη, είναι γεγονός ότι αυτές οι γνώσεις δεν έχουν φθάσει στους Έλληνες ψυχιάτρους, ίσως γιατί έχει υποτιμηθεί η σημασία τους στη διάρκεια της εκπαίδευσης στην ψυχιατρική. Το σεμινάριο «Εφηβικής Ψυχιατρικής» που γινόταν στο Αιγινήτειο είχε ατονήσει για πολλά χρόνια, αλλά την τρέχουσα χρονιά (ευτυχώς) επανεργοποιήθηκε. Άλλα σεμινάρια πράγματι γίνονται σε Μονάδες του Δημοσίου Τομέα, πιθανολογώ με μικρή συμμετοχή ψυχιάτρων, και σε όλα η ψυχαναλυτική οπτική κρατάει μια σημαίνουσα θέση.

Ο παιδοψυχίατρος ψυχαναλυτής Γεράσιμος Στεφανάτος έχει γεμάτες αποσκευές από την πο-

ρεία του στην ψυχανάλυση της εφηβείας. Διεύθυνε για πολλά χρόνια την Μονάδα Εφήβων του Νοσοκομείου Γ. Γεννηματάς, ασχολείται κλινικά και γράφει για την εφηβεία και σε γενικές γραμμές είναι ένας από τους πιο σταθερούς και αξιόπιστους Έλληνες ψυχαναλυτές που δουλεύουν με εφήβους. Αυτές οι εμπειρίες του εξηγούν, νομίζω, και την απόφασή του να επιμεληθεί μια τέτοια πανοραμική έκδοση και να την προσφέρει στο Ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Το βιβλίο «Ψυχανάλυση & Εφηβεία» απευθύνεται κυρίως στην Ελληνική Ψυχιατρική και Ψυχαναλυτική κοινότητα και αποτελεί μια συστηματική συλλογή κειμένων οροσήμων (όπως λέει και ο υπότιτλος) για την εφηβεία. Φρόιντ, Βίνικοτ, Άννα Φρόιντ, Κεσταμπεργκ, Μπλός, το ζεύγος Λόφερ, Ωλανιέ είναι μερικά από τα ονόματα που κείμενά τους, κλασικά πλέον, περιλαμβάνονται σε αυτή την καλαισθητή έκδοση.

Το βιβλίο ξεκινά με την πραγματεία του Σίγκμουντ Φρόιντ για τους «Μετασχηματισμούς της ήβης», την Τρίτη από τις περιβόητες «Τρεις Μελέτες για την Σεξουαλική Θεωρία» του 1905. Τόσο μακρινή χρονικά αλλά και τόσο εντυπωσιακά ευκολοδιάβαστη και συναρπαστική –για τα πεπρωμένα της λίμπιντο στην εφηβεία. Μόνο το θέμα της ανδρικής ομοφυλοφιλικής τάσης στην εφηβεία προσεγγίζεται με έναν, για τα σημερινά δεδομένα, μονοδιάστατο τρόπο, καθώς αποδίδεται στη «μειωμένη προσωπική φροντίδα των μητέρων» (σελ. 83). Τα κεφάλαια του Μπλός (από τις ΗΠΑ) και του Καν (από τη Γαλλία), παρότι ξεκινούν από διαφορετικές θεωρητικές βάσεις, δίνουν πολύ διεισδυτικές εικόνες των διαδικασιών ταύτισης και εξατομίκευσης που συμβαίνουν στην εφηβεία και αποτελούν, ως εργασίες ψυχαναλυτικής έρευνας, πρότυπα για την μελέτη της εφηβείας. Το ίδιο θα έλεγα και για το σύντομο κείμενο της Κεσταμπεργκ, που ονομάζει και διερευνά την κρίση τη εφηβείας ως μια ψυχολογική διαδικασία που μπορεί να είναι άλλοτε απόλυτα φυσιολογική και άλλοτε να συνδέεται με μια παθολογική εξέλιξη.

Το τρίτο μέρος του βιβλίου απευθύνεται αποκλειστικά σε ψυχαναλυτές θέτοντας το θέμα της αναλυτικής μεθόδου στην εφηβεία. Εδώ συναντάμε τα κεφάλαια κορυφαίων σύγχρονων ψυχαναλυτών, των Μόζες και Εγκλέ Λοφέρ, των Καν και Λαντάμ, του

Ντοννέ και του ίδιου του Στεφανάτου. Το ερώτημα που επικρατεί στα κείμενα αυτά είναι αν ο διαταραγμένος έφηβος μπορεί να περιεχθεί μέσα στο αναλυτικό πλαίσιο ή αν χρειάζεται ένα άλλο θεσμικό πλαίσιο για να συγκρατήσει τις αναπόφευκτες δραματίσεις. Το πρόβλημα αυτό έχει πέραν της μιας απάντησης και η εξατομίκευση των προτεινόμενων λύσεων είναι απαραίτητη.

Η όλη έκδοση παρουσιάζει μια αρτιότητα στην επιμέλεια και στην μετάφραση. Οι παρεμβάσεις του Γεράσιμου Στεφανάτου είναι εμφανώς βοηθητι-

κές και ξεκαθαρίζουν τις παρερμηνείες, όπως στην Ελληνική απόδοση των όρων *puberty* (ήβη) και *adolescence* (εφηβεία). Είναι εν κατακλείδι μια σημαντική προσθήκη στην Ελληνική μεταφρασμένη βιβλιογραφία που θα βοηθήσει τον ειδικό να δει με μεγαλύτερη εμβάθυνση τα προβλήματα της εφηβείας.

Γρηγόρης Βασιλαματζής

Καθηγητής Ψυχιατρικής

Πανεπιστημίου Αθηνών